

ІНТЕРНЕТ-ПІРАТСТВО ЯК РАЦІОНАЛЬНИЙ ВИБІР (З ПОГЛЯДУ МОДЕЛІ Ґ. БЕККЕРА ТА КОНЦЕПЦІЇ МІКРО-МАКРО ПЕРЕХОДІВ ДЖ. КОЛМЕНА)¹

Шелухін В. А.,

аспірант факультету соціології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття розглядає інтернет-піратство в Україні. Пропонований аналіз ґрунтується на теорії раціонального вибору, насамперед моделі Ґ. Беккера та концепції мікро-макро переходів Дж. Колмена. Увага в статті фокусується на випадку піратського каналу «Склад книжок українською мовою» в месенджері Telegram. Автор розглядає соціоструктурні передумови інтернет-піратства, негативні екстерналії та пропонує оптимальну умову нормативного регулювання й покарання, що з економічної позиції позбавить піратство сенсу.

Статья рассматривает интернет-пиратство в Украине с позиции теории рационального выбора, с особенным вниманием к модели Г. Беккера и концепции микро-макро переходов Дж. Коулмана. Внимание в статье фокусируется на случае пиратского канала «Склад книг по-украински» в мессенджере Telegram. Автор рассматривает социоструктурные предпосылки интернет-пиратства, негативные экстерналии и предлагает оптимальное условие нормативного регулирования и наказания, что с экономической точки зрения сделает пиратство бессмысленным.

The research paper deals with internet piracy in Ukraine. Following analysis is based on theory of rational choice with particular attention to the G. Becker model and J. Coleman's conception of micro-to-macro transitions. The paper focuses on the case of pirate Telegram channel "The Book Depository in Ukrainian". The author explores socio-structural preconditions of internet piracy, negative externalities and provides optimal condition for normative regulation and penalty. From the economic point of view, the optimal regulatory strategy will stultify internet piracy.

Ключові слова: інтернет-піратство, теорія раціонального вибору, концепція мікро-макро переходів Дж. Колмена, модель Ґ. Беккера, максимізація корисності.

Постановка проблеми. Інтернет-піратство наразі викликає помірний інтерес серед українських соціологів, що може бути пов'язано з браком надійної концептуальної бази для його вивчення. Так, теорія раціонального вибору (далі – ТРВ) не знайшла широкого застосування в Україні: побутова установка на «ірраціональність» соціальних змін почасти перекочувала також у наукову картину світу, а дослідникам старшого покоління, вихованим радянською соціологією, що в концептуальному плані (омінаючи ідеологічну «надбудову» у вигляді марксизму-ленінізму) була зредукованою версією парсонівського структурного функціоналізму, вдалося простіше адаптуватись лише до холістських теорій порядку з поясненням, ґрунтованим на нормі й аномії, за межами яких зазвичай опинялися дії індивідів.

Хоча Дж. Колмен говорив про вплив ідей Ґері Беккера – класика ТРВ – на соціологію, варто визнати, що в багатьох аспектах цей вплив досі залишається потенційним [1]. І в сучасній західній соціології принцип максимізації корисності, що лежить в основі ТРВ, переглядається [2]. Хоча, можливо, останні роки є відносно несприятливими для ТРВ в Україні, де її застосування практично не здійснювалось, є щонайменше суто методологічний інтерес до спроб її верифікації. У статті з опорою на модель Ґ. Беккера для пояснення злочинності та концепцію мікро-макро переходів Дж. Колмена буде здійснено таку спробу щодо інтернет-піратства.

З 2011 по 2016 роки Україна постійно входила в перелік «пріоритетних країн» для уваги з боку Міжнародного альянсу інтелектуальної власності та Офісу торгового представництва США (USTR) як грубий порушник прав інтелектуальної власності у світі, насамперед у мережі Інтернет [3; 4; 5; 6; 7; 8]. Це стосувалося масового поширення в комерційних цілях неліцензійного програмного забезпечення, поширення піратських «файлообмінників» із вільним завантаженням творів, захищених авторським правом (текстових, музичних файлів тощо). У рекомендаціях за 2016 рік зазначалася слабкість законодавчого регулю-

¹ Катерина Аврамчук – креативний директор «Нашого Формату» та Сергій Чаплян – керуючий партнер «SEART Lawyers» надали фактичні дані та правові консультації, необхідні для дослідження, за що автор висловлює щиро вдячність.

вання сфери авторського права та інтелектуальної власності в Україні, що створює нормативно сприятливий контекст для піратства [9]. У грудні 2017 року американський уряд позбавив українські товари митних преференцій у США, мотивуючи це саме ігноруванням Україною проблеми захисту прав інтелектуальної власності [10]. Прикметно, що зовнішні експерти наголошують на слабкості такого регулювання, тоді як вітчизняні в результаті описового аналізу законодавства зазначають, що його норми узгоджені з вимогами міжнародного права. Проблема полягає, однак, у практичному застосуванні цих норм. Хоча формально українське законодавство включило чимало засад міжнародного права до регулювання сфери інтелектуальної власності, на рівні Цивільного процесуального кодексу України залишається чимало неузгодженостей, які ускладнюють практичне застосування імплементованих норм [11; 12].

У 2012 році Україна була п'ятою у світі країною за кількістю з'єднань комп'ютерів, що беруть участь у несанкціонованому обміні файлами через Інтернет, а піратство загалом складають, за приблизними оцінками, близько 33%² тіньової економіки країни [13, с. 13, 4]. Виникають підходи, здебільшого базовані на неомарксистській логіці, які пояснюють піратство як «знищення надлишкової продукції» (у цьому разі цифрової), яку неможливо реалізувати на ринку [14, с. 30]. Якби не були особливості інформації, аналіз її соціальної природи, способів функціонування та споживання має виходити із засади, що «в межах капіталістичного способу виробництва інформація, як і будь-який інший продукт, є товаром – продуктом праці, призначеним для продажу» [14, с. 29].

Лише нещодавно внаслідок комплексної поліцейської реформи в Україні з'явилася кіберполіція³, яка централізовано здійснює моніторинг порушень цифрового законодавства. Це збільшує ймовірність викриття правопорушника. Однак якщо неможливо довести корисливо мотивований характер його діяльності, настання відповідальності ускладнене.

Як інструменти для побудови моделі з пояснення злочинності Г. Беккер запозичує з мікроекономіки функції зовнішньої дисекономії та суспільного добробуту. Вихідна засада моделі полягає в тому, що особа вчиняє злочин не через відмінну порівняно із законослухняними громадянами мотивацію, а через іншу оцінку вигод і витрат. Її модель ціннісно нейтральна. Умовно кажучи, злочинець – це той же законослухняний громадянин, який опиняється за умов, коли можливо з мінімальними ризиками максимізувати корисність нелегальним шляхом [15, с. 46]. Цей підхід полемізує з усталеним у межах соціології девіантної поведінки поясненням злочинності з акцентом на мотиваційних факторах, де інституційні та культурні чинники детермінують різноманітні ціннісні установки, що по-різному мотивують акторів до дій⁴. Причому класичні соціологічні теорії розглядають злочинну діяльність здебільшого як пасивну реакцію на констеляцію інституційних і соціокультурних чинників. Це властиво більшості підходів, які сьогодні стали хрестоматійними в соціологічній версії кримінології та соціології девіантної поведінки [19, с. 68–136]. Говард Беккер – тезка Г. Беккера – зазначав, що девіація «створюється» (“create”) соціальними групами через формування правил, порушення яких конститує саму девіацію. Ці правила застосовуються до конкретних індивідів, які маркуються як «аутсайтери». У такому контексті девіація – це не якість індивідуальної дії, а явище, що визначене як таке групою [20, с. 9]. Г. Беккер натомість підкреслював, що «корисна теорія кримінальної поведінки може звільнитись від спеціальних теорій аномії, психологічної неадекватності, спадкових нахилів і просто розширити типовий для економістів аналіз вибору» [15, с. 40].

Метою пірата, отже, є максимізація корисності з мінімальними витратами. Підемо на аналітичне спрощення, що узгоджується з вихідними положеннями концепції Г. Беккера, проте відхиляється від окремих її пунктів: вважатимемо, що збиток, який отримує потерпілий (видавництво) від кожного окремого злочину (одиночного піратського привласнення книги), є тотожним вигоді, яку отримує злочинець. Хоча Г. Беккер розрізняє собівартість (net cost) злочину (D), збиток (H) і вигоду (G), ми виходитимемо з припущення, що в монетизованій формі $D=H$, $H=G$. Під D розумітимемо збиток від злочину.

Чим більш розгалужений і стійкий карний апарат, забезпечений ресурсами оперативної розшукової діяльності, тим більше інституційних можливостей для притягнення до відповідальності злочинця. Зазвичай «вимірювання» діяльності правоохоронців здійснюється через співвідношення частки розкритих злочинів до загальної кількості злочинів, що є повною ймовірністю (over-all probability – p) того, що злочинець буде притягнений до відповідальності за вчинення злочину O. Ця діяльність A «приблизно дорівнює» цій ймовірності:

$$A \approx pO. \quad (1)$$

Однак Г. Беккер, стверджуючи, що це надто спрощений варіант оцінки діяльності правоохоронних структур, пропонує більш «ускладнений», проте водночас більш «реалістичний» підхід, який передбачає нелінійну прив'язку до затримань. В економічних термінах це означає, що p та O мають різну еластичність h – цим терміном позначають відносну зміну одного показника внаслідок зміни іншого:

² У цей показник також включені матеріальні підробки.

³ Інформація про її роботу на офіційному веб-сайті: <https://www.cyberpolice.gov.ua/>.

⁴ Інституційна теорія аномії базована на мертонівській концепції аномії, коли домінування цінностей економічного збагачення в суспільстві для груп, у яких немає можливості досягати їх легальними засобами, створює передумови до залучення в протиправну діяльність [16, с. 243–281; 17]. Фактично йдеться про дисбаланс цілей і засобів, де перші та другі детерміновані інституційно. В українській соціології криміналізація нерідко розглядається як форма соціальної адаптації, що виникає насамперед під впливом соціокультурних та інституційних чинників [18]. Знову ж таки, адаптація також є реакцією на зміну соціального контексту.

$$A=h(p, O, a), \quad (2)$$

де a – кількість арештів і затримань, що свідчать про діяльність правоохоронців, тоді витрати будуть описуватись через функцію витрат:

$$C=C(p, O, a). \quad (3)$$

Інтуїтивно зрозуміло, що як зростання кількості злочинів, так і зростання частки розкритих злочинів призводять до зростання витрат для суспільства. Витрати зростають і з вчиненням злочинів, і з вчиненням арештів під час їх розкриття та за загального зростання ймовірності притягнення злочинця до відповідальності, позаяк це тягне здійснення діяльності A ; отже, для всіх складників витрат буде очікуване значення більше 0:

$$C_p > 0, C_o > 0, C_a > 0. \quad (4)$$

Г. Беккер говорить про «пропозицію злочину» (supply of offense): за аналогією з пропозицією в економіці вона формалізується через функцію, що включає кількість злочинів, вчинених конкретним індивідом, імовірність того, що він буде виявлений і покараний, та низку інших змінних, таких як дохід, доступний йому законним і незаконним шляхом, частку затримань, що не привели до притягнення до відповідальності, і його готовність (willingness) діяти протиправно [15, с. 47]:

$$O_j = O_j(p_j, f_j, u_j), \quad (5)$$

де O_j – кількість злочинів, які індивід (j -ий злочинець) може вчинити за певний період, p_j – імовірність покарання за конкретний злочин, f_j – покарання за конкретний злочин, u_j – змінна, що відображає всі інші впливи.

Якщо злочинець буде виявлений, він має сплатити f_j за вчинену дію, однак якщо він не буде виявлений, то не сплатить нічого. Зростання як p_j , так і f_j знижує очікувану корисність (expected utility – EU) від вчинення злочину j , і в концепції Г. Беккера має стимулювати до зниження кількості вчинених злочинів. Сама очікувана корисність описується так:

$$EU_j = p_j U_j(Y_j - f_j) + (1 - p_j) U_j(Y_j), \quad (6)$$

де Y_j – отриманий дохід внаслідок злочину.

Позаяк із позиції ординалістської теорії корисності кількісно виміряти корисність об'єктивно не можна, а вона визначається лише в порівнянні товарів між собою суб'єктивно, можемо опустити невідоме U_j , робочий варіант рівняння для оцінки очікуваної корисності від злочину можна подати так:

$$EU = p^*(Y - f) + (1 - p)^*Y. \quad (7)$$

Функція суспільного добробуту (social welfare function), запозичена з економіки добробуту, формалізує втрати L суспільства сумою збитків від конкретної кількості злочинів, імовірності покарання та сукупних витрат на здійснення покарання ($bp_f O$, де bf – збитки через кожний покараний злочин) та виглядає так:

$$L = D(O) + C(p, O) + bp_f O. \quad (8)$$

$bp_f O$ – вимірює очікувані збитки j -го індивіда від покарання злочинця [15, с. 70]. Функція соціальних витрат для покарання f' еквівалентна покаранню за конкретний злочин, оскільки для його реалізації необхідно здійснити витрати ресурсів [15, с. 50]. Наприклад, необхідно утримувати в'язницю, у якій буде здійснюватись ізоляція злочинців і контроль за ними:

$$f' \equiv bf, \quad (9)$$

де b – коефіцієнт, який «трансформує f у f' », відображає різницю між витратами злочинця та суспільства у зв'язку з призначенням покарання першому; значення b , за Г. Беккером, варіюється залежно від типу покарання: $b \approx 0$ для штрафів та $b > 1$ для інших затратних видів покарань (насамперед ув'язнення).

За умови використання штрафів (братимемо значення $b=0$) та узагальнення всіх компонентів для функції C отримуємо робочий варіант:

$$L = D(O) + C. \quad (10)$$

Суспільному контролю підлягають C – витрати на боротьбу зі злочинністю, форми покарання – b , покарання для засуджених f [15, с. 51].

У нашому варіанті модель

$$D = Y_n * N, \quad (11)$$

де N – загальна кількість піратів у мережі, Y_n – сукупний отриманий дохід усіма піратами в мережі.

Значущим у моделі Г. Беккера є $p=0$, що надається p за високої ймовірності викриття злочинця, натомість $f=0$ у разі, якщо покарання не передбачене за вчинення злочину та може набувати іншого додатного значення у випадку, якщо передбачені покарання різного ступеня суворості.

За цією логікою зменшення рівня злочинності потребує присвоєння p та f таких значень, щоб витрати від злочину переважали вигоди від нього, і тоді, очікувано, має відбутися суттєве зниження O . Однак це означатиме також зростання витрат для суспільства. Тому виникає проблема оптимальності.

Емпіричне її вирішення пропонується Г. Беккером шляхом якнайширшого впровадження штрафів, по-перше, оскільки штраф є «найдешевшим» для суспільства типом покарання ($b=0$), по-друге, тому що він дає змогу відшкодувати збитки, завдані злочинцем, на відміну, наприклад, від ув'язнення. Яким має бути штраф? І чи існуючі в українському законодавстві методи покарання є оптимальними? Спробуємо дати відповідь на ці питання.

Мотиви пірата в Інтернеті, який, припустимо, не використовує отриману інформацію в комерційних цілях, а споживає програмне забезпечення, музику, книги та інші продукти, захищені авторським правом, для власних цілей, не відрізняються від споживача (з позиції мотивів), який здобуває ці продукти легальним чином (купуючи книгу чи диск із музикою). Так зберігається умова нейтральності щодо мотивів, яка характеризує підхід Г. Беккера, натомість відмінність справді полягає в калькуляції ризиків і витрат. Якщо ліцензійний продукт потребує грошових витрат, а піратський – ні, до того ж, незважаючи на ймовірність викриття, виразне покарання не передбачене, очікувано, що піратство буде мати масовий характер. У термінах моделі Г. Беккера це означає, що $r=0$, $f=0$.

Найбільше, що можуть правовласники, апелюючи до моральної сторони питання, – домогтися зняття конкретного твору з відкритого доступу (як це практикується на сайті «Чтиво»), а шонайкраще – домогтися блокування піратського каналу загалом, якщо йдеться про соціальну мережу із централізованим адмініструванням у західній країні, де більш суворий підхід до царини інтелектуальної власності (як було у випадку з каналом «Склад книжок українською мовою» в месенджері Telegram). Однак закриття піратських каналів чи перемоги в захисті стосовно окремого продукту не мають наслідком настання відповідальності для порушників, навіть попри їх ідентифікацію, як це було у випадку з каналом у Telegram. За моделлю Г. Беккера, апеляція до моралі є інструментом із досить сумнівною ефективністю, адже злочинець (у цьому разі пірат) відрізняється від законотворчого громадянина не мотивом (який є наслідком моральних і ціннісних чинників), а відмінною калькуляцією ризиків, вигод і витрат. За низької ймовірності покарання та реальної можливості заощадження ресурсів під час використання піратського контенту корисливі індивіди обиратимуть піратство. Перемога щодо зняття твору з такого чи аналогічного йому каналу не означатиме систематичне викорінення цього явища.

Очікуване посилення тиску на Україну в питанні захисту інтелектуальної власності ставить проблему оптимального регулювання.

Мета статті подвійна: з одного боку, продемонструвати пояснювальну силу теорії раціонального вибору та окреслити низку проблем, пов'язаних із її застосуванням до зазначеної теми, а з іншого – з опорою на цю теорію запропонувати на конкретному прикладі умову оптимального регулювання.

Виклад основного матеріалу. Канал «Склад книжок українською мовою» в месенджері Telegram об'єднував користувачів, які могли добровільно жертвувати невеликі, довільно визначені суми для легальної купівлі одного примірника книжки, після чого сканували його та викладали файл для вільного завантаження в групі, яка на момент блокування налічувала 2 035 читачів. Після скаргу правовласників канал був заблокований. Ключову роль у блокуванні відіграло видавництво «Наш Формат», яке спеціалізується на виданні мотиваційної, наукової та здебільшого науково-популярної літератури. Видавців обурило, що пірати таким чином поширили 12 найменувань їхнього товару, насамперед перекладні бестселери «The New York Times» та «Wall Street Journal». Нам вдалося встановити два найменування викрадених книг («Стрімголов: історія одного життя» та «Сила інтровертів»), тому для верифікації моделі було випадковим чином обрано 10 додаткових найменувань виданої «Нашим Форматом» літератури, яка потрапляє під зазначені вище критерії. Список поданий у таблиці 1.

Таблиця 1

Книги в піратському каналі Telegram «Склад книжок українською мовою»

№	Найменування товару	Ринкова вартість (грн)
1	Олівер Сакс «Стрімголов: історія одного життя»	155
2	С'юзен Кейн «Сила інтровертів»	165
3	Генрі Кіссінджер «Світовий порядок»	165
4	Марк Рейтер, Маршалл Голдсміт «Перемикайся»	140
5	Майкл Гаят, Деніел Гаркаві «Дивись уперед»	140
6	Майкл і Сара Беннети «До біса почуття»	140
7	Джек і С'юзі Велч «Переможець»	185
8	Говард Шульц «Історія Starbucks»	150
9	Абхіджит Банерджі, Естер Дуффо «Економіка бідності»	140
10	Ніл Фергюсон «Цивілізація»	160
11	Бред Стоун «Продається все»	165
12	Дарон Аджемоглу, Джеймс Робінсон «Чому нації занепадають?»	155

За даними офіційного веб-сайту видавництва «Наш Формат» <https://nashformat.ua/>

Відповідно до рівняння 7 за $p=0$ (тобто ймовірність викриття правопорушника є високою) значення EU суттєво залежатиме від f . За $f=0$ очікувана корисність від викрадення книги для читача каналу, який не жертвував на її купівлю, однак скористався можливістю вільного завантаження, дорівнюватиме сумі її вартості. Водночас очікувана корисність від злочину буде нижчою для тих читачів, які пожертвували будь-яку суму на її купівлю, хай навіть ці суми незначні й коливаються на рівні від 1 грн до 16 грн 97 коп. У таблиці 2 представлені систематизовані дані про пожертви 31 читача⁵ каналу на загальну суму 215 грн 31 коп., якої достатньо для купівлі першої книги з переліку (залишок складає 60 грн 31 коп.), а також очікувану індивідуальну корисність від отримання доступу до цієї книги (U) та відхилення від граничного значення очікуваної корисності EU^6 від її викрадення без пожертви (округлене відсоткове значення).

Таблиця 2

Пожертви та очікувана індивідуальна корисність піратів-жертводавців

Читачі-жертводавці	Сума пожертви (грн)	U (грн)	Відхилення від EU (%)
Читач 1	16,97	138,03	10,95
Читач 2	4,99	150,01	3,2
Читач 3	8,00	142	8,4
Читач 4	9,99	145,01	6,4
Читач 5	9,99	145,01	6,4
Читач 6	4,99	150,01	3,2
Читач 7	4,99	150,01	3,2
Читач 8	10,99	144,01	7,1
Читач 9	4,99	150,01	3,2
Читач 10	4,00	151	2,6
Читач 11	4,00	151	2,6
Читач 12	4,00	151	2,6
Читач 13	4,00	151	2,6
Читач 14	1,00	154	0,6
Читач 15	8,99	146,01	5,8
Читач 16	10,00	145	6,0
Читач 17	10,42	144,58	6,7
Читач 18	10,00	145	6,0
Читач 19	10,00	145	6,0
Читач 20	2,00	153	1,3
Читач 21	2,00	153	1,3
Читач 22	5,00	150	3,0
Читач 23	10,00	145	6,0
Читач 24	2,00	153	1,3
Читач 25	10,00	145	6,0
Читач 26	5,00	150	3,0
Читач 27	10,00	145	6,0
Читач 28	10,00	145	6,0
Читач 29	10,00	145	6,0
Читач 30	5,00	150	3,0
Читач 31	2,00	148	4,5

Обраховано за даними про суми «пожертв» піратів, надані видавництвом «Наш Формат»

Читач 1, який є адміністратором каналу та водночас найбільшим жертводавцем, отримує у власність єдиний друкований примірник книги за ціною на 89,05% нижче ринкової вартості. Тому його «пожертва» окупається цілком. Якщо виключити його з усередненого аналізу, позаяк він отримує додаткову перевагу, якої не мають інші «жертводавці», тоді середнє відхилення їхньої корисності від граничного значення складає 3,95%. Можна припускати, що подібна динаміка пожертв була в усіх інших випадках. Хоча наші дані обмежені одним із них, очевидно, що суто з економічної позиції для читачів-жертводавців подібна стратегія все одно більш вигідна, ніж купівля книги за ринковою ціною, навіть попри те, що очікувана індивідуальна корисність від піратства для них дещо нижча порівняно з

⁵ Замість імен та нік-неймів, подано нумерацію читачів.

⁶ Граничним значенням очікуваної корисності від піратства є максимально можлива корисність у монетизованій формі, отримана читачем каналу без пожертви.

тими читачами каналу, які не здійснювали «пожертв». У будь-якому разі піратство як для тих читачів, які «жертвували» кошти на купівлю книги, так і для тих, які не «жертвували», окупається. В усіх випадках актори, залучені до піратства, максимізують корисність, до того ж без ризику бути покараними. У межах «економічного підходу» Г. Беккера середнє відхилення досягнутої індивідуальної корисності від граничного значення, менше 4%, можна було б цілком зігнорувати як незначуще. Однак із соціологічної позиції діяльність читачів-жертводавців можна тлумачити як зелотство [21, с. 273–278]. Водночас, як постає з викладеного, ця діяльність зовсім не є «іраціональною». Зелоти так само максимізують корисність, яка лише незначно відхиляється від граничного значення, а актор, який найбільше жертвував, отримує додаткову перевагу, що, вочевидь, і є ключовою причиною того, чому він схильний жертвувати найбільше.

Для аналізованого нами випадку принципу максимізації корисності цілком достатньо для пояснення мотивів дії акторів, що відповідає вихідним засновкам самої моделі: злочинець відрізняється від законотворчого громадянина не цінностями або мораллю, а відмінним способом калькуляції ризиків, вигод і витрат. Навіть якщо припустити, що зелоти певним чином «особливо» морально мотивовані, то навіть ця мотивація цілком узгоджується з принципом максимізації корисності.

Якщо припустити, що кожен читач скористався можливістю вільно завантажити всі доступні книги на цьому каналі, тоді сукупний збиток, який є добутком суми читачів і сукупної вартості всіх доступних для завантаження книжок, складатиме 3 785 100 грн, причому збиток видавництва може бути оцінений у сумі 3 103 782 грн, а державний збиток від браку податкових надходжень – 681 318 грн, позаяк видавництво сплачує 18% податку на прибуток⁷. Приблизно такі прибутки видавництво й держава могли б отримати, якби всі читачі придбали зазначені паперові книжки легально замість користування піратським каналом. Для видавництва з річним оборотом у 10 млн грн⁸ упущена вигода досить значна та складає 31% річного обороту.

Однак сукупні втрати суспільства від піратства більші, позаяк ідеться не тільки про потенційну втрату доходу видавництвом чи податкових надходжень державою (це те, що в термінах моделі Г. Беккера позначається як D). Однак сукупна втрата L включає також показник C – сукупні громадські витрати на протидію злочинності та притягнення винних до відповідальності. Щоб виявити порушника, ідентифікувати його особу та мати змогу притягнути його до відповідальності, необхідно утримувати кіберполіцію, забезпечену необхідними технічними засобами, а також суд, який буде здійснювати реалізацію законодавства у сфері захисту права інтелектуальної власності.

Величина L, таким чином, суттєво залежатиме від способів і ретельності обрахунку C. В аналізованому випадку можемо здійснити обрахунок C лише дуже приблизно, оскільки в Україні, як уже зазначалося, існує розрив між формальною імплементацією міжнародних стандартів у галузі захисту прав інтелектуальної власності та процедурними механізмами притягнення до відповідальності порушника. Так, українське законодавство царину захисту прав інтелектуальної власності розділяє одночасно між адміністративним, кримінальним та цивільно-процесуальним правом [22, с. 40]. Розгляд піратства в контексті кримінального права майже завжди означатиме залучення до процесу прокурора, а отже, додаткові витрати⁹. Притягнені до відповідальності особи можуть скористатись правом оскарження рішення суду та звернутись до апеляційної інстанції, як і потерпілі. Таким чином, мають бути враховані транзакційні витрати, пов'язані з апеляцією.

Навіть якщо один інспектор кіберполіції суто технічно може ідентифікувати всіх користувачів піратського каналу, проведення слідчих дій неможливе наодинці: вилучення технічних засобів, обшук, допит за такої кількості підозрюваних не можуть бути здійснені однією особою. За даними «Юридичної газети», у середньому слідчий Національної поліції України веде 130–140 справ [23]. Хоча кожний окремих епізод користування піратським контентом може бути об'єднаний в одну справу для суду, кожний такий факт піратського користування може тлумачитись як окреме правопорушення та бути об'єктом окремого провадження, а отже, вважатись «окремою справою»; тому, взявши показник у 140 справ на слідчого, можемо сказати, що з огляду на поточну практику Національної поліції України 15 інспекторів можуть покрити своєю діяльністю таку кількість піратів.

Якщо рахувати за мінімальними ставками, утримання одного інспектора кіберполіції¹⁰ обходиться державі в 6 000 грн/міс. (а їх 15), судді місцевого суду – 24 000 грн/міс., судді апеляційного суду – 40 000 грн/міс., прокурора – 7 140 грн/міс., то C може бути визначене в 161 140 грн. І цей показник не враховує витрати на технічне забезпечення роботи кіберполіції та судів (у тому числі секретаріату), витрати на документообіг тощо. За таких умов сукупне значення L складатиме 3 946 240 грн.

Отже, якими мають бути в аналізованому випадку штрафи, щоб виконувалась умова оптимальності – відшкодування збитків, завданих піратством, – і відбувалось відновлення status quo?

⁷ Податкова ставка станом на 2017 рік.

⁸ Такі відомості надав співвласник видавництва А. Мартинов в інтерв'ю [24].

⁹ Прокурор може бути залучений також у разі адміністративного правопорушення.

¹⁰ Дані стосовно заробітної плати посадовців суду, прокуратури та кіберполіції взяті з відкритих джерел, зроблених із посиланням на Міністерство внутрішніх справ, Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади [25; 26; 27].

За сучасних умов $f=0$, що за будь-якого значення Y гарантує залежність $EU>0$, а отже, робить піратство економічно вигідним і водночас таким, що створює суспільні збитки на загальну суму майже 4 млн грн. Якщо $EU<0$, то піратство втрачає економічний сенс. Так само воно втрачає сенс за значення $EU=0$.

Припустимо, що $f=2*Y$. Тобто сума індивідуального штрафу дорівнюватиме подвоєній сумі викраденого. За використання цього значення під час обрахунку очікуваної корисності від злочину стає очевидним, що за викрадення всіх 12 книг із переліку $EU=0$. За такого значення очікуваної корисності піратство втрачає економічний сенс. Гранична сума штрафів¹¹ за такого значення f складатиме 7 570 200 грн, що гіпотетично покриватиме значення L .

Реалізація покарання за такого значення f чутлива до формального регулювання. Наприклад, на якій підставі штрафувати пірата? За фактом виявлення на носіях піратського контенту? Чи лише за фактом підписки на піратський канал? Вибір першого призводитиме до збільшення транзакційних витрат, пов'язаних із реалізацією покарання. Кожного з 2 035 читачів необхідно обшукати, вилучити на певний час електронні носії, і це при тому, що немає гарантій виявлення всього обсягу піратського контенту, який може бути прихований або видалений. Таким чином, може бути оштрафована лише незначна частина піратів, при цьому для слідчих дій доведеться здійснювати додаткові витрати. За таких умов оптимальний стан може бути не досягнутий. У другому випадку можна наштовхнутись на правовий спротив – притягнення до відповідальності без аналізу дії підозрюваного, виходом із якого може бути лише передбачення покарання на підставі підписки на піратські канали. Буде достатньо факту підписки на канал, діяльність якого порушує права інтелектуальної власності, безвідносно активності, навіть якщо порушник апелюватиме до незнання того, що діяльність каналу порушувала законодавство, що узгоджуватиметься з презумпцією знання законів (ст. 68 Конституції України). Це зробить законодавство більш жорстким, однак буде, по-перше, ефективним механізмом заощадження на транзакційних витратах, пов'язаних із виявленням та притягненням порушника до відповідальності, а по-друге, знизить ризик надмірних витрат на примус за низької ймовірності відшкодування збитків.

Найбільш оптимальним є узгодження цієї норми з одночасним встановленням відношення $EU<0$, що повністю позбавляє піратство економічного сенсу. Встановлення цього відношення емпірично не потребує додаткових витрат, позаяк розмір штрафу регулюється формально.

Припустимо, що $f=3*Y$, за набуття Y значення відповідно до другого стовпчика таблиці 1; за таких умов завжди виконуватиметься відношення $EU<0$, очікувана корисність від піратства буде завжди від'ємною (якщо точніше – $EU=-Y$). Гранична сума сукупних штрафів може сягнути 11 355 300 грн – сума досить значна. Цілком малоймовірно те, що вона може бути сплачена адміністратором каналу. За сучасних умов, коли якщо й карають винних у піратстві, то лише ініціаторів, а не користувачів-«попутників», єдиною гіпотетичною альтернативою штрафу, який порушник не може сплатити, є ув'язнення. Однак відповідно до підходу Г. Беккера, ув'язнення призводить до збільшення витрат на реалізацію покарання та водночас не приводить до майнового відшкодування. Відповідно, його необхідно практикувати лише щодо особливо небезпечних суспільних діянь, а також тоді, коли досить складно обрахувати суспільні втрати від них. Якщо ж законодавче регулювання передбачатиме покарання за логікою «штраф – потрійна сума від потенційно викраденого», тоді найбільш імовірно наближення до умови оптимальності: по-перше, транзакційні витрати, пов'язані з реалізацією покарання, будуть відносно низькими (адже штраф обходиться суспільству «дешевше», ніж ув'язнення злочинця), а по-друге, буде реалістичним відшкодування завданих збитків.

Інтернет завдяки надшвидкому поширенню інформації здатний створювати негативні екстерналії навіть у разі викрадення порівняно невеликої кількості товарів. Використовуючи «човен Колмена» як зручний інструмент систематизації залежностей, у рисунку 1 візуалізуємо мікро-макро переходи для цього прикладу [21, с. 8].

Рис. 1. Мікро-макро переходи в поширенні інтернет-піратства та його екстерналії

¹¹ Під граничною сумою штрафів розумітимемо максимально можливу сукупну суму штрафів, які можуть бути стягнені в цьому випадку з усіх піратів.

Слабкість нормативного захисту інтелектуальної власності – змінна, що описує явища макрорівневого характеру: державне регулювання царини інтелектуальної власності, культуру ставлення до чужої праці, передбачені (у цьому разі радше непередбачені) надійні процедури притягнення винних до відповідальності. Це цілком узгоджується зі змінними, що «перебувають під контролем суспільства» в термінах Г. Беккера. Відповідно, такий стан створює ситуацію низьких ризиків для індивідів, які максимізували корисність в отриманні доступу до книг за мінімізації витрат на забезпечення цього доступу, що робить імовірним вибір на користь піратства.

Швидкість поширення інформації в Інтернеті також має своїм наслідком швидке зростання мережі піратів. Якщо ініціатива заснування каналу належала одній чи декільком особам, бачимо, який відгук у середовищі корисливо мотивованих індивідів це знайшло. Причому кількість «читачів-жертводавців» була порівняно невисокою в зіставленні із загальною кількістю читачів. Припустимо, що якби вказані 12 книг були викрадені як матеріальні об'єкти з книгарні чи складу, це створило б збиток на суму 1 860 грн, що складає лише близько 0,05% сукупних втрат від інтернет-піратства, аналізованого у випадку із цим каналом. Потрапляння зазначених книг в Інтернет призводить до збільшення суми збитків у майже 2121,6 раза. Відповідно, Інтернет не лише уможлиблює зростання мережі піратів, які прагнуть максимізувати корисність із мінімальними витратами, а й створює масштабні негативні екстерналії на макрорівні (ключові з яких – недоотримання прибутків видавництвом, недоотримання податків державою).

У таблиці 3 систематизовані дані стосовно граничного значення очікуваної корисності від піратства (EU), що подається в монетизованій формі (грн) за $p=0$ та різних значеннях f .

Таблиця 3

Гранична очікувана корисність від піратського використання продуктів за різних форм покарання

№	Найменування товару	EU за $f=0$	EU за $f=2*Y$	EU за $f=3*Y$
1	Олівер Сакс «Стрімголов: історія одного життя»	155	0	-155
2	С'юзен Кейн «Сила інтровертів»	165	0	-165
3	Генрі Кіссінджер «Світовий порядок»	165	0	-165
4	Марк Рейтер, Маршалл Голдсміт «Перемикайся»	140	0	-140
5	Майкл Гаят, Деніел Гаркаві «Дивись уперед»	140	0	-140
6	Майкл і Сара Беннети «До біса почуття»	140	0	-140
7	Джек і С'юзі Велч «Переможець»	185	0	-185
8	Говард Шульц «Історія Starbucks»	150	0	-185
9	Абхїджіт Банерджі, Естер Дуфло «Економіка бідності»	140	0	-140
10	Ніл Ферг'юсон «Цивілізація»	160	0	-160
11	Бред Стоун «Продається все»	165	0	-165
12	Дарон Аджемоглу, Джеймс Робінсон «Чому нації занепадають?»	155	0	-155

За існуючої системи покарань за піратство в Україні до відповідальності може бути притягнений хіба що адміністратор каналу, який може бути оштрафований на суму від 10 до 200 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (відповідно до ст. 164-7 Кодексу про адміністративні правопорушення України), а щонайбільше – на суму до 2 000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (відповідно до ст. 176 Кримінального кодексу України) [22, с. 40–41]. За існуючої правової практики, якщо адміністратор такого каналу не потрапляв у поле зору правоохоронних органів раніше, а також до подібної відповідальності притягується вперше, імовірність призначення максимально можливого покарання є дуже низькою. Проте навіть якщо припустити, що він буде оштрафований на максимально можливу суму, передбачену саме карним законодавством, то сума штрафу складе в такому випадку 34 000 грн, що жодним чином не відповідає вимозі оптимальності, оскільки не лише не компенсує L , а й не компенсує окремі складники цього показника – D та C , складаючи лише 0,86% сукупних суспільних втрат від цього випадку піратства. У такому разі штраф абсолютно позбавлений сенсу, позаяк він не виконує ключову функцію – відшкодування збитків, завданих діянням, та покриття транзакційних витрат, пов'язаних із реалізацією покарання за це діяння.

З наведеного послідовно постають такі рекомендації щодо можливої зміни законодавства в напрямі збільшення його ефективності: 1) доцільним є покарання за користування піратським контентом, а не лише за створення каналів, де такий контент поширюється; 2) штрафи мають бути прив'язані не до неоподаткованих мінімумів доходів громадян, як це практикує актуальний стан вітчизняного законодавства, а до суми викраденого. Сума штрафу має бути щонайменше потроєною сумою

викраденого, проте для всіх учасників мережі. Система, коли до покарання притягується винятково ініціатор піратського каналу, унеможлиблює відшкодування. За таких умов залишаються дві опції: або ув'язнення, або відмова від покарання. Криміналізація піратства є недоцільною щонайменше з двох причин. По-перше, тому що ув'язнення доцільно практикувати щодо особливо суспільно небезпечних діянь, коли неможливо здійснити обрахунок монетизованих втрат від них (наприклад, у випадку згвалтування чи вбивства). По-друге, ув'язнення збільшує транзакційні витрати для держави та не створює можливість покриття їх коштом винуватця. Друга опція недоцільна так само з економічної позиції, адже піратство створює негативні екстерналії (з огляду на запропоновані нами розрахунки – досить значні), і їх необхідно відшкодувати. Якщо відповідальність буде рівномірно розподілена між усіма учасниками піратського каналу, то сума штрафу на одного учасника буде дорівнювати 5 580 грн, що робить його цілком можливим для сплати середньостатистичним громадянином, а сумарно створює умови відшкодування збитків без створення додаткових затрат, які б виникли в разі ув'язнення.

Отже, оптимальним вважатимемо значення $f=3*Y$, за якого завжди забезпечується відношення $EU < 0$, тоді формально оптимальне покарання f'' визначається як $f''=(3*Y)*N$ (12), де N – кількість піратів у мережі (у цьому разі кількість читачів у каналі Telegram). Змістовно це може бути сформульовано таким чином: регульовані адміністративним правом штрафні санкції, орієнтовані на всіх учасників піратської мережі (визначені на підставі підписки на піратський канал), де штраф є потрійною сумою викраденого, є оптимальним покаранням, яке забезпечує відшкодування суспільних витрат від правопорушення без збільшення транзакційних витрат на реалізацію самого покарання. Таке покарання робитиме очікувану корисність від злочину від'ємною, таким чином позбавляючи сенсу корисливо мотивованих індивідів долучатись до піратської мережі. Стратегія дій «принципових» піратів може бути змінена, наприклад, таким чином: вони купуватимуть одну книжку на декількох осіб, проте без викладення її в Інтернет, що не створюватиме описані вище негативні екстерналії на макрорівні.

Висновки. Отже, запропонована стратегія аналізу інтернет-піратства не лише дає змогу здійснювати аналіз протиправної діяльності з урахуванням ресурсного виміру в нетиповий для соціології спосіб, а й послідовно забезпечує його прагматичним складником, виводячи на рівень технологічних рекомендацій, насамперед у царині попередження та покарання за цю діяльність із мінімальними витратами й максимальною вигодою для суспільства. Очікувано, що така стратегія викликати має нарікання серед соціологів, адже залучені для аналізу дані зовсім не передбачали типовий для цієї науки вияв «мотивів» дій. Водночас окреслюється новий напрям для подальшого дослідницького пошуку й дискусій, адже з позиції ТРВ проблема «корисності»/«шкідливості» інтернет-піратства є проблемою співвідношення негативних і позитивних екстерналій, зумовлених ним, і ті дослідники, які наполягатимуть на його перевагах для суспільства, муситимуть довести, що такі переваги існують на макрорівні. А це потребуватиме оновлення концепції, позаяк модель Г. Беккера не передбачає інструментів для вимірювання позитивних екстерналій.

Література:

1. Coleman J.S. The impact of Gary Becker's work on sociology. *Acta Sociologica*. 1993. Vol. 36. № 3. P. 169–178.
2. Шелухін В. Принцип максимізації корисності поза класичною концепцією раціональності: «соціально-механізм» як альтернатива. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4(29). Т. 1. С. 13–20.
3. Special 301 Report on Copyright Protection and Enforcement (2011). URL: http://www.iipawebsite.com/2011_SPEC301_TOC.htm.
4. Special 301 Report on Copyright Protection and Enforcement (2012). URL: http://www.iipawebsite.com/2012_SPEC301_TOC.htm.
5. Special 301 Report on Copyright Protection and Enforcement (2013). URL: http://www.iipawebsite.com/2013_SPEC301_TOC.htm.
6. Special 301 Report on Copyright Protection and Enforcement (2014). URL: http://www.iipawebsite.com/2014_SPEC301_TOC.htm.
7. Special 301 Report on Copyright Protection and Enforcement (2015). URL: http://www.iipawebsite.com/2015_SPEC301_TOC.htm.
8. Special 301 Report on Copyright Protection and Enforcement (2016). URL: http://www.iipawebsite.com/2016_SPEC301_TOC.htm.
9. Ukraine 2016 Special 301 Report on Copyright Protection and Enforcement (2016). URL: <http://www.iipawebsite.com/rbc/2016/2016SPEC301UKRAINE.PDF>.
10. Trump D. Text of a letter from the President to the Speaker of the House of Representatives and the President of the Senate. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/text-letter-president-speaker-house-representatives-president-senate-13/>.

11. Денисюк О. Проблеми та перспективи розвитку охорони інтелектуальної власності в Україні. Адвокат. 2009. № 7(106). С. 38–41.
12. Гумега О. Захист прав інтелектуальної власності в Україні: пошук шляхів удосконалення. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2014. № 6. С. 118–125.
13. Розвиток і захист інтелектуальної власності в Україні: звіт. – Париж; Київ: Бізнес-ініціатива Міжнародної торгової палати щодо зупинення підробок і піратства, УНК МТП, 2014. – 42 с. URL: <http://iccua.org/wp-content/uploads/2014/07/--Rozvitok-i-zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-v-Ukrayini---zvit-za-2014-rik.pdf>.
14. Столяренко Д. Нужна ли «политэкономия пиратства»? Часопис СВОЄ. 2013. № 2. С. 28–30.
15. Becker G. The economic approach to human behavior. Chicago; London: University of Chicago Press, 1976. 294 p.
16. Мертон Р. Социальная структура и аномия. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон; пер. с англ. Е. Егоровой. М.: Хранитель, 2006. С. 243–281.
17. Messner S., Rosenfeld R. Crime and the American dream. Boston: Wadsworth, 1994. 130 p.
18. Рущенко И. «Криминальная революция» как социетальный фактор. Социология: теория, методы, маркетинг. 2008. № 3. С. 194–210.
19. Carrabine E., Cox P., Lee M., Plummer K., Sought N. Criminology: a sociological introduction. 2nd edition. London; New York: Routledge, 2009. 530 p.
20. Becker H. Outsiders: studies in the sociology of deviance. New York: Free Press, 1963. 179 p.
21. Coleman J. Foundations of Social Theory. Cambridge, Massachusetts; London: Harvard University Press; Belknap Press, 1994. 994 p.
22. Тімашов В. Юридична відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 2. С. 38–42.
23. Алексеев С. Чи має ДБР розслідувати злочини ОЗУ? URL: <http://yur-gazeta.com/publications/actual/chi-mae-dbr-rozsliduvati-zlochiny-ozu.html>.
24. Віннічук Ю., Казанцев Д. Антон Мартинов: українці не просто стали менше фінансувати агресора, вони дали поштовх для розвитку української книги: інтерв'ю. URL: https://biz.censor.net.ua/resonance/3011585/gero_bznesu_anton_martinov_ukrants_ne_prosto_stali_menshe_fnansuvati_agresora_voni_dali_poshtovh_dlya.
25. МВС назвало зарплати кіберполіції. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3576699-mvs-nazvalo-zarplaty-kiberpolitsii>.
26. Калюжний К. Мінімальна зарплата судді у 2017 році – 24 000 грн. URL: <https://tribuna.pl.ua/news/minimalna-zarplata-suddi-u-2017-rotsi-24-tisyachi-griven/>.
27. Луценку й решті прокурорів підняли зарплати. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/08/30/7153560/>.